

KONZULTÁCIÓ VAGY PARTNERSÉG? – A CIVIL TÁRSADALOM SZEREPE A MAGYAR CSALÁDJOGI DÖNTÉSHOZATALBAN

Kasuba Róbert István

I. Bevezetés: a családjog mint a társadalmi párbeszéd próbaköve

Amikor a modern állam családjogi kereteiről beszélünk, nem csupán jogszabályi szakaszokat elemzünk: valójában a társadalom legérzékenyebb és alkotmányosan is kiemelten védett szövetébe nyúlunk bele. Ez a terület ugyanis különös kettősséget hordoz: egyszerre érinti a legszemélyesebb magánszférát és a legfontosabb közjogi-alkotmányos alapértékeket. Éppen ezért a család fogalmának, a házasság intézményének vagy a gyermekvédelem szabályainak kijelölése messze túlmutat egy pusztán technikai jogalkotási feladaton. Ez egyfajta alkotmányos önvallomás, egy közösség önértelmezése, amelyben a döntés módja legalább olyan súllyal esik latba, mint maga a létrehozott norma.

Ebben – a feszültségekkel teli – térben válik megkerülhetetlenné az Európai Bizottság által 2025-ben elfogadott EU Civil Society Strategy (a továbbiakban EU Civil Stratégia) (European Commission, 2025). A dokumentum központi célkitűzése nem kisebb, mint a civil társadalom demokratikus tartópillérré emelése, méghozzá a strukturált párbeszéd és a részvételi mechanizmusok intézményesítése révén. Fontos ugyanakkor hangsúlyozni: a stratégia nem egy, a tagállamokra felülről kényszerített, közvetlen jogharmonizációs eszköz. Sokkal inkább egy olyan eljárási és intézményi zsinórmértéket kínál, amely mentén a tagállami döntéshozatal minősége érdemben is mérhetővé válik. A családjog területe – éppen értékközpontú jellege miatt – kiválóan

alkalmas annak tesztelésére, hogy ezek a részvételi standardok képesek-e valódi strukturális változást hozni.

Magyarországon az elmúlt évtizedben több olyan szabályozás is született, amely a politikai és alkotmányos diskurzus gyújtópontjába került, és amelynek során a civil szervezetek markánsan, olykor éles kritikával jelentek meg a közszférában. Ez a jelenség pedig világosan jelzi: a döntéshozatal mára megszűnt zárt jogtechnikai folyamat lenni. Legitimitása ma már a releváns társadalmi rétegek bevonásának sikerén áll vagy bukik. Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy az EU Civil Stratégia által szorgalmazott részvételi és partnerségi mércék milyen módon jelennek meg a magyar családjogi döntéshozatalban. Elemzésem nem a jogszabályok tartalmi kérdéseire, hanem a döntéshozatal mögött álló eljárási és intézményi keretekre irányul, különös tekintettel a civil részvétel szerepére.

A tanulmány normatív-összehasonlító megközelítésben veti össze az uniós részvételi modellt a hazai gyakorlattal, kiegészítve azt a civil részvétel működésére vonatkozó empirikus tapasztalatokkal. Ennek keretében arra keresem a választ, hogy a magyar rendszer mennyiben közelít a partnerségi modellhez, illetve milyen pontokon marad meg a formális konzultáció szintjén.

Munkám a következő kutatási kérdések alapján vizsgálja a civil társadalom szerepét a magyar családjogi döntéshozatalban:

1. Milyen mértékben és formában valósul meg a civil részvétel a hazai jogalkotási folyamatokban?
2. A magyar gyakorlat inkább a formális konzultáció vagy a tényleges partnerségi modell irányába mozdul el az EU Civil Stratégiájában megfogalmazott elvárások fényében?
3. Milyen intézményi és eljárási tényezők korlátozzák a civil részvétel mélységét és hatékonyságát?

A fenti kérdések tehát egyaránt érintik a jogalkotási eljárás formális kereteit és a civil részvétel tényleges, gyakorlati érvényesülését.

II. Elméleti keret: civil társadalom, részvételi demokrácia és eljárási legitimitás

2.1. A civil társadalom fogalmi kerete, részvételi demokrácia és intézményesített bevonás

A civil társadalom fogalma a politikai és jogelméleti diskurzus egyik legösszetettebb kategóriája. Míg a klasszikus megközelítések az állam és a piac közötti autonóm, önkéntes alapú társadalmi térként definiálják (Cohen és Arato, 1992), a modern értelmezések már egyfajta demokratikus funkcióval bíró, intézményi alrendszerként

tekintenek rá (Edwards, 2004). Ezt a sokszínűséget leginkább három dimenzió mentén ragadhatjuk meg:

1. a civilek egyszerre alkotnak szervezeti hálózatot,
2. jelenítenek meg egy normatív társadalmi ideált, és
3. képezik azt a közszférát, ahol a valódi közösségi viták zajlanak.

Az Európai Unió értelmezésében a civil szféra szerepe különösen a legitimáció kérdésénél értékelődik fel. Az EU többszintű kormányzási struktúrájában a döntéshozatal és a választói akarat közötti láncolat gyakran fellazul. Ezt a távolságot hivatott áthidalni a civil szervezetek bevonása, ami egyfajta „kompenzációs” legitimitást kínál (Greenwood, 2007; Smismans, 2003). Ezzel a bizakodó szemlélettel szemben a hazai szakirodalom kritikusabb: Blutman (2014) rámutat arra, hogy a civil részvétel – bár növeli a szakmai hatékonyságot – önmagában nem számolhatja fel a demokratikus deficitet, és nem helyettesítheti a népképviselői demokrácia klasszikus garanciáit.

A részvételi demokrácia elmélete szerint a civil szervezetek bevonása nem merülhet ki a választási aktusban, hanem a hangsúly a döntés-előkészítés folyamatára helyeződik (Pateman, 1970). Arnstein (1969) klasszikus részvételi létrája világosan szemlélteti a különbséget a *consultation* (konzultáció) szintjéhez tartozó, gyakran csupán látszólagos részvétel és a *partnership* (partnerség) fokán megvalósuló, tényleges hatalommegosztással járó részvétel között. Ez a megkülönböztetés a jogalkotási eljárások elemzésekor válik különösen jelentőssé.

Fung (2006) háromdimenziós részvételi modellje tovább pontosítja a részvételi intézmények értelmezését:

1. ezek minősége attól függ, hogy kik vehetnek részt a folyamatban,
2. milyen kommunikációs és deliberációs formákban zajlik az interakció, valamint
3. milyen döntési hatással bírnak a résztvevők.

Ha a visszacsatolás elmarad, és a részvétel nem jár tényleges befolyással a végső normaszövegre, a bevonás csupán formális marad. Ebből a modellből egyértelműen következik a hazai gyakorlat egyik legfőbb kritikája: a pusztá véleményezési lehetőség – visszacsatolás híján – még nem tekinthető érdemi részvételnek (B. Erdős & Knyihár, 2015; Péterfi, 2015).

Az Európai Unió intézményi fejlődése ezzel szemben határozottan a *participatory governance* (részvételi kormányzás) irányába mutat (Bouwen, 2002). Ebben a keretben a civil szervezetek nem csupán passzív megfigyelők, hanem speciális tudással rendelkező szakértői és érdekképviselői szereplők, akik a szakpolitikai döntéshozatal során információval és szakértelemmel járulnak hozzá a folyamatokhoz. Ez a szerepkör ugyanakkor – amint arra Greenwood (2007) is figyelmeztet – kettős természetű: miközben növelheti a döntések szakmai megalapozottságát és információs bázisát, egyúttal felveti a reprezentativitás, az elszámoltathatóság és az egyenlő hozzáférés problémáját is.

2.2. Eljárási legitimitás és jogállamisági dimenzió

A demokratikus rendszerekbe vetett bizalom egyik sarokköve az eljárási igazságosság. Tyler (2006) empirikus kutatásai meggyőzően bizonyították, hogy a polgárok nem csupán a döntés kimenetelét figyelik, hanem a rendszer iránti lojalitásuk döntően azon múlik, hogy magát a folyamatot tisztességesnek és átláthatónak érzékelik-e.

Ez a felismerés szervesen illeszkedik a hazai alkotmányjogi gondolkodásba is. Ahogy azt Jakab (2016) és Szenté (2020) elemzései is alátámasztják, a jogállamiság nem egy elvont fogalom meghatározásának kinyilvánítása, hanem nagyon is gyakorlatias, intézményi működési minőség. Ennek a minőségnek pedig elengedhetetlen kelléke az ellenőrizhető döntéshozatal és az eljárási garanciák szigorú betartása. A civil részvétel intézményesítése ebben a keretben már nem opcionális elem, hanem a jogállamiság funkcionális feltétele (Nizák, 2005).

Az eljárási legitimitás fogalma – amelyet a korai kutatások elsősorban a társadalompszichológia és a jogszociológia területén vizsgáltak – ma már alkotmányos jelentőségű normatív követelménnyé vált: a jogállam egyik alapvető ismérve a kiszámíthatóság (Kumm, 2010). Az európai uniós diskurzusban ez a szemléletváltás még markánsabb. A *civic space* (civil mozgástér) védelme mára a jogállamiság egyik legfontosabb mutatójává lépett elő (Carothers & Brechenmacher, 2014). Ez egy világos üzenet: a civil szervezeteknek a döntésekbe történő bevonása nem egyfajta politikai kegy kérdése, hanem egy jelentős és strukturális jogállamisági követelmény. Ezt a logikát követik az Európai Unió jogállamisági jelentései is, amelyek a civil tér állapotát a demokratikus fékek és egyensúlyok rendszerének „lakmuspapírjaként” értékelik (Gerő, 2021; Deák, 2021).

2.3. Civil társadalom és alkotmányos identitás a családjog kontextusában

A családjog azért foglal el központi helyet elemzésemben, mert egyrészt kutatási területem a családjog működésének vizsgálata, másrészt e jogterület elválaszthatatlan az alkotmányos identitástól. Rosenfeld (2010) találóan rámutat arra, hogy az alkotmányos identitás nem elvont jogi fikció, hanem az állam alapvető értékeinek és önmeghatározásának tükröi. Amikor tehát a jogalkotó meghatározza a család fogalmának jogi határait vagy rögzíti a házasság intézményének szabályait, valójában saját normatív önképét definiálja. Bár a hazai jogrendszer nem alkotott egyetlen, zárt definíciót a „családról”, annak alkotmányos paramétereit az Alaptörvény, a Polgári Törvénykönyv és az Alkotmánybíróság döntései együttesen jelölik ki – közvetlenül formálva ezzel az állami önazonosságot.

A társadalom civil rétege ebben a folyamatban kettős szerepet vállal. Egyrészt aktív alakítója az identitásképző társadalmi vitáknak, másrészt hivatkozási alap: a jogalkotó gyakran éppen a társadalmi értékekre hivatkozva igazolja szabályozási lépéseit.

Schmidt (2013) diskurzív intézményelmélete szerint ezek a viták nem maradnak súlytalanok: a normatív diskurzusok képesek tényleges intézményi változást előidézni.

A családjog területén a civil részvétel kérdése különösen jelentős, hiszen a szabályozás a társadalom alapstruktúráit érinti. Ha a részvétel elmarad, vagy csupán formális keretek közé szorul, az súlyos bizalmi deficitet eredményezhet. Ezzel szemben a civilek érdemi, strukturált bevonása – ahogy azt Tyler (2006) kutatásai igazolják – mérhetően növeli a döntések társadalmi elfogadottságát. A strukturális részvételi standardok ebben a kontextusban olyan eljárási garanciákat jelentenek – átláthatóság, inkluzivitás, elszámoltathatóság –, amelyek kötelező jogi forma nélkül is képesek átszivárogni a nemzeti gyakorlatba. A normatív diffúzió elmélete (Schmidt, 2013) szerint ez a folyamat a családjog esetében elsősorban az eljárási mechanizmusok finomhangolásában érhető tetten, megalapozva az uniós elvárások hazai érvényesülését.

III. Az EU Civil Stratégia normatív modellje

3.1. A stratégia helye az uniós jogforrási rendszerben

Az EU Civil Stratégia az Európai Bizottság közleményeként (Communication) került elfogadásra, amely az EUMSZ 288. cikke alapján nem keletkeztet közvetlen jogi kötelezettséget. Ennek ellenére nem tekinthető pusztán politikai deklarációnak: markáns normatív iránymutatást hordoz a civil részvétel intézményi és eljárási kereteire nézve.

A *soft law* (puha jogi) eszközök szerepe az elmúlt évtizedekben felértékelődött az uniós kormányzásban, különösen azokon a területeken, ahol a közvetlen jogharmonizáció politikailag érzékeny vagy korlátozott (Senden, 2004). A vonatkozó szakirodalom szerint e normák hatása nem a közvetlen kikényszeríthetőségben, hanem orientáló funkciójukban rejlik: olyan standardokat állítanak fel, amelyek később a tagállami gyakorlat értékelésének alapjául szolgálnak (Trubek & Trubek, 2005).

Az EU Civil Stratégia ebben az értelemben olyan szabályozási referenciapontot képez, amely – közvetlen kötelező erő hiányában is – a civil részvétel minőségének mércéjévé válik, különösen olyan területeken, mint a családjog, ahol az uniós hatáskör csekély, de a demokratikus működés minősége közös európai érdek.

3.2. A stratégia három pillére, mint normatív keret

A stratégia három, egymással összefüggő pillérre épül. Az első a „valódi társadalmi részvétel” elve, amely a formális konzultáció meghaladását és a civil szereplők érdemi, intézményesített bevonását célozza. Ez a deliberatív demokrácia elméletéhez kapcsolódik, amely szerint a jogszabályok legitimitása a döntést megelőző nyilvános

diskurzus minőségéből fakad (Habermas, 1996). A részvétel ebben az értelemben csak akkor tekinthető ténylegesnek, ha a civilek képesek hatást gyakorolni a döntéshozatalra (Fung, 2006). A második pillér a civil szféra működési feltételeinek védelmére irányul. A *shrinking civic space* (szűkülő civil tér) jelenségére reagálva a stratégia az egyesülési és véleménynyilvánítási szabadság intézményi garanciáit erősíti (Carothers & Brechenmacher, 2014). A civil szervezetek ebben a megközelítésben nem pusztán érdekérvényesítők, hanem a jogállamiság ellenőrző szereplői. A harmadik pillér a fenntartható finanszírozás biztosítását hangsúlyozza. A szakirodalom egyértelműen rámutat arra, hogy a források kiszámíthatósága a civil szervezetek autonómiájának és érdekérvényesítő képességének alapfeltétele (Anheier, 2014). A stratégia ezzel összhangban a támogatási környezet biztosítása mellett az átláthatóság és elszámoltathatóság követelményeit is rögzíti.

3.3. Az irányadó elvek és az eljárási elvárások

A stratégia központi eleme a civil párbeszédet meghatározó elvek rendszere, amelyek – a partnerségtől az átláthatóságig – a demokratikus legitimitás eljárási feltételeit konkretizálják. Ezek az elvárások Arnstein (1969) részvételi modelljében a konzultáció szintjéről a partnerségi szint felé való elmozdulást célozzák. A *soft law* természetéből fakadóan ugyanakkor e normák hatékonysága nem a közvetlen kikényszeríthetőségben, hanem az intézményi beágyazottságban rejlik. Senden (2004) szerint a „puha jogi” eszközök akkor válnak igazán hatékonná, ha más uniós mechanizmusokkal – például monitoring rendszerekkel – kapcsolódnak össze. Schmidt (2013) ezt a folyamatot normatív diffúzióként írja le: a standardok nem kényszer, hanem adaptáció útján épülnek be a nemzeti gyakorlatba.

Ez a mechanizmus különösen releváns a családjog területén, ahol az uniós elvárások a nemzeti alkotmányos identitással találkoznak, és a változás elsősorban az eljárási keretek finomhangolásán keresztül valósulhat meg.

3.4. A civil részvétel uniós politikájának fejlődése

A civil részvétel az uniós kormányzásban fokozatosan erősödő dimenzió. A Bizottság 2001-es Fehér Könyve (European Commission, 2001), majd a Lisszaboni Szerződés 11. cikke már intézményes szintre emelte a civil párbeszéd követelményét. Ennek egyik legfontosabb eszköze az európai polgári kezdeményezés, amely közvetlen részvételi csatornát biztosít (Sasvári, 2015; Smismans, 2003). A gyakorlat azonban rámutat a részvételi mechanizmusok korlátaira is: a komplex eljárások miatt a hozzáférés gyakran egyenlőtlen, ami csökkentheti a tényleges befolyást (Greenwood, 2007). Az EU Civil Stratégia e fejlődési folyamat korrekciójaként értelmezhető. Újdonsága abban áll, hogy a részvételi standardokat már nemcsak uniós, hanem tagállami szinten is

érvényesíteni kívánja. E normák hatása elsősorban normatív diffúzió keresztül érvényesül, elősegítve a nemzeti gyakorlatok fokozatos konvergenciáját (Schmidt, 2013).

3.5. A részvételi demokrácia uniós jogalapjai

Az EU Civil Stratégia normatív alapját az Európai Unióról szóló szerződés biztosítja. Az EUSZ 2. cikke a demokráciát és a jogállamiságot alapértékként rögzíti, míg a 11. cikk kifejezetten a részvételi demokrácia intézményesítését írja elő. E rendelkezések nem pusztán deklaratív jellegűek: a civil párbeszéd biztosítása az uniós intézmények kötelezettségévé válik (Bouwen, 2002). Az EU Civil Stratégia e normák gyakorlati konkretizálásaként értelmezhető. Hatása elsősorban a normák „átszivárgásában” ragadható meg: a részvételi standardok fokozatosan beépülnek a nemzeti jogalkotási gyakorlatba, és az eljárási minőség javításán keresztül erősítik a demokratikus legitimitást (Schmidt, 2013; Zeitlin, 2016). A családjog területén ez nem a szabályozás tartalmának, hanem a döntéshozatal módjának átalakulását jelenti.

A fenti normatív keret alapján indokolt annak vizsgálata, hogy az Európai Unió által megfogalmazott részvételi standardok milyen módon jelennek meg a tagállami jogalkotási gyakorlatban. Tanulmányom következő részében ezért a magyar családjogi döntéshozatal intézményi és eljárási kereteit elemzem, különös tekintettel arra, hogy azok mennyiben felelnek meg a partnerségi modell elvárásainak, illetve milyen pontokon maradnak meg a formális konzultáció szintjén.

IV. A magyar családjogi döntéshozatal intézményi és jogi keretei

4.1. A családjog alkotmányos megalapozottsága

Az előző részben bemutatott uniós részvételi standardok fényében indokolt megvizsgálni, hogy ezek az elvárások miként jelennek meg a magyar jogalkotási gyakorlatban. A családjog – alkotmányosan érzékeny és értéktelített területként – különösen alkalmas annak elemzésére, hogy a civil részvétel intézményi és eljárási keretei mennyiben közelítik meg a partnerségi modell követelményeit.

A magyar jogrendszer középpontja és megkerülhetetlen jogi dokumentuma az Alaptörvény. A jogszabály L cikk (1) bekezdése rögzíti, hogy a házasság egy férfi és egy nő közötti, önkéntességen alapuló életközösség, valamint, hogy a család, a nemzet fennmaradásának záloga. Ezzel nem kevesebbet tesz, mint hogy a legmagasabb szintű jogi védelem alá helyezi ezeket az intézményeket. Ez a rendelkezés egyúttal világos, értékrendhez kötött pályát jelöl ki a jogalkotó számára, ahol a mozgástér nem korlátlan.

A hazai jogtudomány általános vélekedése szerint a családjog természete sajátosan kettős: egyszerre hordoz magánjogi és közjogi (alkotmányjogi) vonásokat. Vékás

(2013) találóan rámutat erre a hibrid jellegre: bár a Polgári Törvénykönyv Családjogi Könyve dogmatikailag a magánjog rendszerébe tagozódik, mégis értelmezését döntően meghatározzák a felette álló alkotmányos keretek. Ezt a gondolatot mélyíti el Szeibert (2018), aki szerint a terület lényege éppen az egyéni autonómia és az állami értékvédelem egyidejű, olykor feszültséggel teli jelenlétében ragadható meg. Ebben a fénytörésben a családjog több mint a Ptk. egyik fejezete: identitásképző normatív tér. Hegedűs (2013) elemzése tovább árnyalja a képet, amikor a szabályozás megújulását a társadalmi igények és a jogi tradíciók közötti „kényes egyensúlykeresésként” írja le. Érvelése szerint a modern családjog már nem szólhat kizárólag a magánszféra szabadságáról, hanem olyan közösségi értékeket is közvetítenie kell, amelyek rugalmas, elveken alapuló jogalkalmazást követelnek meg. Ez a felismerés igazolja tanulmányom alapvetését is: a döntéshozatal nem maradhat zárt folyamat, hiszen a normák életszerűsége a társadalmi visszacsatolásokon múlik.

Az Alkotmánybíróság következetes ítélkezési gyakorlata is ebbe az irányba mutat: alapjogokat érintő szabályozásnál a törvényhozót fokozott indokolási kényszer terheli (Halmi, 2014). Ezt a kötöttséget tovább szigorítja az Alaptörvény R) cikk (3) bekezdése szerinti értelmezési zsinórmérték, különös tekintettel a Nemzeti Hitvallásban megjelenő értékekre. Bár a szabályozás technikai magvát a Ptk. Negyedik Könyve adja, az olyan kapcsolódó normák, mint pl. a gyermekvédelmi törvény, alapjaiban formálják a rendszert. A családjogi beavatkozás tehát sosem elszigetelt aktus, hanem a jogrendszer egészére kiható lépés – ez az összetettség teszi elengedhetetlenné az átláthatóságot és az érdemi társadalmi párbeszédet.

4.2. A jogalkotási eljárás alkotmányos és törvényi kerete

A hazai jogalkotás eljárási rendjét egy kettős pillérrendszer tartja: a már említett Alaptörvény és a jogalkotásról szóló törvény (Jat.) szoros egysége. Míg az Alaptörvény a folyamat nagyívú, alkotmányos szakaszait jelöli ki, addig a Jat. feladata a „finomhangolás”: az előkészítés és a társadalmi egyeztetés részletes szabályainak rögzítése. A törvény szabályozási logikája szerint a jogbiztonság gyakorlati követelmény, amely megköveteli a jogszabálytervezetek főszabály szerinti társadalmi szereplőkkel való egyeztetését, miközben a Jat. a kivételek meghatározásával a részvétel törvényi határait is kijelöli. A jogtudomány neves magyar képviselői szinte kivétel nélkül osztják azt a nézetet, hogy ezek az eljárási garanciák nem öncélúak. Sárközy (2012) szerint a modern jogalkotás elképzelhetetlen szakmai megalapozottság és széles körű párbeszéd nélkül; ezek hiányában a törvényhozás csupán technikai aktus marad. Tóth (2014) figyelmeztetése még élesebb: ha az eljárási garanciák sérülnek – különösen az olyan alkotmányosan érzékeny területeken, mint a családjog –, az hosszú távon magát a normák hitelességét (legitimitását) kezdi ki. Ebben az olvasatban a Jat. több mint egy eljárási kódex: a demokratikus jogalkotás egyik legfontosabb biztosítója (Nizák, 2005). A társadalmi részvétel így lép ki a „kötelező adminisztratív

körök” világából, és válik a jogszabályok hatékonyságának és társadalmi elfogadottságának alapvető feltételévé (Drinóczi, 2011). Ez a hazai jogirodalmi álláspont pedig szervesen összhangban van a nemzetközi elméleti keretekkel, különösen a részvételi demokrácia-modelljével (Fung, 2006).

4.3. A társadalmi egyeztetés gyakorlati mechanizmusai

Ha a jogszabályok mögé tekintünk, Magyarországon a társadalmi egyeztetés rendszere felemás képet mutat. A folyamat ma elsősorban a kormányzati honlapokon közzétett tervezetek írásbeli véleményezésére korlátozódik. Bár a Jat. 17. §-a formálisan széles kaput nyit a civil szervezetek előtt, a gyakorlatban ez a látszólagos „nyitottság” gyakran kimerül egy steril, egyirányú információcserében: a vélemények beérkeznek, de a visszacsatolás rendszerint elmarad. A részvételi mércék érvényesülését tovább erodálja a Jat. 19. § (2) bekezdése, amely mintegy „kiskapuként” tág teret enged az egyeztetés mellőzésének. A sürgősségi eljárásokra vagy a „kivételes indoklottságra” való hivatkozás mára rutinszerűvé vált, ami nem csupán eseti hiba, hanem rendszerszintű tünet: alapjaiban kérdőjelezi meg, hogy a kormányzat részéről fennáll-e a bevonás valódi szándéka (Nizák, 2005).

Elviekben a jogszabály elfogadásának parlamenti szakasza és a bizottsági munka még korrigálhatná ezt a hiányt, ám a tapasztalatok azt mutatják, hogy a civil szereplők közvetlen ráhatása ebben a fázisban már csekély súlyú. Bár a jogrendszer több csatornát is biztosít a civil részvétel számára, ezek hatékonysága a gyakorlatban gyakran elmarad a várakozásoktól. Ez a deficit pedig komoly kockázatot rejt (Tyler, 2006). Különösen igaz ez a családjog érzékeny terepére: az érintettek csak akkor fogják magukra nézve bensőleg is kötelezőnek érezni a normát, ha a döntéshozatalt igazságosnak és befogadónak tapasztalják (Görgőy, 2019). Mindezek alapján felmerül a kérdés, hogy a jelenlegi, formálisan létező struktúra képes-e kitörni a pusztá véleményezés statikus állapotából, és elmozdulni a valódi partnerségi modell dinamikája felé.

A fenti strukturális sajátosságokat nemzetközi empirikus vizsgálatok is alátámasztják. Nemzetközi és hazai jelentések egyaránt rámutatnak arra, hogy a civil szervezetek részvétele a magyar jogalkotási folyamatokban formálisan biztosított, azonban annak tényleges hatása korlátozott. Az Európa Tanács Nemzetközi Civil Szervezetek Konferenciája által készített jelentés szerint (2016) a konzultációs mechanizmusok gyakran egyirányúak, és a beérkező észrevételek feldolgozása, illetve visszacsatolása nem átlátható. Hasonló következtetésekre jutnak a civil szféra működését elemző kutatások is, amelyek a civil részvétel korlátozott hatását és az érdemi befolyás hiányát hangsúlyozzák. (Szent-Iványi–Lightfoot, 2016; Gerő–Susánszky–Kopper–Tóth, 2020; Petri–Hruskó, 2023) A fenti empirikus megállapítások összességében azt jelzik, hogy a civil részvétel a magyar jogalkotási folyamatokban elsősorban formális jellegű, és csak korlátozott mértékben képes érdemi hatást gyakorolni a döntéshozatalra (Rixer,

2013). Az Európa Tanács 2016-os jelentése ehhez kapcsolódóan arra is rámutat, hogy a civil szervezetek és a döntéshozók közötti interakció az elmúlt évtizedben gyengült, a konzultációk száma csökkent, és a konfliktusok egyre gyakrabban jogi útra terelődnek.

Mindez arra utal, hogy a hazai rendszerben a részvétel intézményes keretei elsősorban a konzultáció szintjén érvényesülnek, míg a partnerségi modellhez szükséges kétirányú, visszacsatoláson alapuló együttműködés csak korlátozottan jelenik meg a gyakorlatban.

4.4. Családjogi jogalkotási példák: az örökbefogadás és a gyermekvédelmi szabályozás

A családjogi döntéshozatal társadalmi beágyazottságának – vagy éppen annak hiányának – nem egyedi, hanem rendszerszintű jelenségét jól szemléltetik az utóbbi évek meghatározó jogalkotási folyamatai. Az alábbi példák azt mutatják, hogy a civil részvétel intézményes kereteinek fennállása ellenére azok működése gyakran nem haladja meg a formális konzultáció szintjét.

A jelenség egyik jellemző példája a 2020. évi XXX. törvény elfogadása, amely módosította a Polgári Törvénykönyv örökbefogadási szabályait, az egyedülállók számára az örökbefogadás lehetőségét – a jogszabályi és emberi alkalmasságon túlmutató szempontok alapján vizsgálva – a családpolitikáért felelős miniszter egyedi, esetenkénti mérlegelésű hozzájárulásához kötötte. Bár a hivatalos indoklás az Alaptörvény családvédelmi rendelkezéseire és a gyermek legfőbb érdekére hivatkozott, a lépés jelentős hazai és nemzetközi visszhangot váltott ki. A feszültség forrása nem pusztán a tartalom volt, hanem a jogalkotási eljárás gyorsított jellege: az érdemi szakmai viták hiánya éles kontrasztban állt a részvételi mércékkel. A nemzetközi kritikák közül kiemelkedik a Velencei Bizottság (European Commission for Democracy through Law, 2021) véleménye, amely aggályosnak találta, hogy a család fogalmát és az örökbefogadást érintő fajsúlyos módosításokat széles körű társadalmi konzultáció nélkül fogadták el.

A hazai civil szféra reakciója azonnali volt. A Háttér Társaság és a Társaság a Szabadságjogokért (TASZ) (2020) közös elemzésükben rámutattak arra, hogy a szakmai szervezetek és az érintett szakértők bevonásának elmaradása miatt a szabályozás – a deklarált céllal ellentétben – éppen a gyermekek érdekét sértheti azáltal, hogy mesterségesen szűkíti az alkalmas örökbefogadók körét. A miniszteri engedély bevezetése olyan szubjektív mérlegelési elemet visz a rendszerbe, amely nehezen egyeztethető össze a kiszámítható és egységes jogalkalmazás követelményével. A civil szervezetek szerepe ugyanakkor nem csupán kritikai: a Gyermekvédelmi törvény (Gyvt.) keretei között működő szervezetek – mint például az Együtt az Életért Egyesület (n.d.) – a nyílt örökbefogadás előkészítő szakaszában strukturális szereplőként vesznek részt, érdemben alakítva az érintettek döntési kereteit.

Hasonló jellemzők figyelhetők meg a 2021-ben elfogadott gyermekvédelmi szabályozás módosítása esetében is. A jogalkotási folyamat szintén jelentős társadalmi és szakmai vitát váltott ki, különösen annak alapjogi és gyermekvédelmi vonatkozásai miatt. A civil szervezetek több alkalommal jelezték, hogy a jogszabály-előkészítés során nem állt rendelkezésre érdemi, strukturált párbeszédre alkalmas fórum (Amnesty International, 2021). A konzultációs mechanizmusok formális fennállása ellenére a visszacsatolás hiánya és a gyorsított eljárás nem tette lehetővé a civil álláspontok tényleges beépülését a normaszövegbe (European Commission, 2021).

A két eset összevetése rámutat arra, hogy a civil részvétel korlátai nem egyedi eltérések, hanem a jogalkotási működés visszatérő sajátosságai. A részvétel intézményes keretei ugyan rendelkezésre állnak, azonban azok működése gyakran egyirányú, és nem biztosítja a partnerségi modellhez szükséges kölcsönös és érdemi együttműködést. Ezt a mintázatot erősíti a jogalkotási gyakorlat általános jellemzője is: a véleményezési határidők rövidege, a visszacsatolás hiánya és a kivételes eljárások gyakori alkalmazása.

A fenti példák alapján a civil részvétel gyakorlati működése is körvonalazható. A civil szervezetek jellemzően írásbeli véleményezés, nyilvános állásfoglalások és szakmai elemzések útján próbálnak bekapcsolódni a jogalkotási folyamatba, illetve informális csatornákon keresztül igyekeznek kapcsolatba lépni a döntéshozókkal. E részvételi formák azonban többnyire korlátozott hatásúak:

1. a folyamat késői szakaszában jelennek meg, és
2. nem biztosítanak tényleges befolyást a normaszöveg kialakítására.

A visszacsatolás hiánya és az intézményesített párbeszéd elégtelensége következtében a civil részvétel gyakran formális keretek között marad, és nem éri el az érdemi párbeszéd szintjét.

Ezzel szemben az EU Civil Stratégia a civil szervezetek korai, strukturált és kétirányú bevonását tekinti alapvető elvárásnak, amelynek során a részvétel nem pusztán véleményezési lehetőséget, hanem tényleges hatásgyakorlást is jelent. Az ettől eltérő, a magyar rendszerben megjelenő különbségek világosan jelzik, hogy a magyar családjogi jogalkotás jelenlegi rendszere alapvetően az konzultációs logika keretei között marad, és csak korlátozott mértékben képes megvalósítani az uniós részvételi standardok által kijelölt partnerségi modellt. A bemutatott esetek és a kapcsolódó jelentések alapján megállapítható, hogy a civil részvétel korlátozott hatékonysága nem egyedi jelenség, hanem a jogalkotási gyakorlat strukturális sajátossága, amelyet nemzetközi empirikus vizsgálatok is alátámasztanak.

V. Strukturális összevetés és normatív feszültségek

5.1. Az összevetés módszertani kerete

Mielőtt az elemzésre rátérnék, tisztázni kell a nézőpontot: a szerkezeti összevetés nem az anyagi jogi szabály kritikája, hanem az adott jogszabályi elem intézményi beágyazottságának vizsgálata. Nem azt vizsgálom tehát, hogy jó-e a magyar családjogi szabályozás tartalma, hanem azt, hogy miként születnek meg a döntések. Ez a megközelítés abból a tételből indul ki, miszerint a demokratikus legitimitás gyökere nemcsak a végeredményben, hanem az eljárás tisztaságában is keresendő (Tyler, 2006).

Az elemzés az EU Civil Stratégia és a részvételi demokrácia elmélete (Arnstein, 1969; Fung, 2006) alapján három dimenzió mentén történik:

1. az eljárás átláthatósága,
2. a részvétel mélysége és
3. a partnerség intézményesítettsége.

Bár a magyar jogrendszer (Jat. 17–19. §) formálisan biztosítja a társadalmi egyeztetés kereteit, a minőségi garanciák – különösen a visszacsatolás és az érdemi feldolgozás – hiányoznak. A „közzététel” így nem válik valódi párbeszéddé (Nizák, 2005).

Arnstein (1969) létráján elhelyezve a hazai gyakorlat a konzultáció szintjén marad: a vélemények megjelenhetnek, de hatásuk nem garantált. A partnerségi modell ezzel szemben strukturált, kétirányú diskurzust feltételez (Fung, 2006). A hazai rendszer egyik kulcsproblémája, hogy nem ír elő kötelező indokolást a civil észrevételek elutasítása esetén (B. Erdős & Knyihár, 2015), ami az eljárási hitelesség gyengüléséhez vezet.

A strukturális feszültség tehát abban ragadható meg, hogy míg a magyar gyakorlat az információáramlásra, addig az uniós modell az együttműködésre épül. A vizsgálat alapján a civil részvétel korlátai több, egymással összefüggő tényezőre vezethetők vissza. Ide tartozik a visszacsatolás hiánya, a részvétel késői szakaszokra korlátozottsága, valamint az indokolási kötelezettség hiánya. Emellett a rövid véleményezési határidők és a kivételes eljárások gyakori alkalmazása tovább szűkítik a civil szervezetek tényleges befolyását. Ezek a tényezők együttesen akadályozzák a partnerségi modell érvényesülését. Ugyanakkor az összevetés nem hierarchikus: az uniós rendszer is küzd reprezentativitási problémákkal (Smismans, 2003). A vizsgálat fókuszában nem a rendszerek minősítése áll, hanem az eljárási mechanizmusok átvételének és fejlesztésének lehetősége (Szente, 2020).

5.2. Családjog mint kiemelt legitimációs tér

A családjog nem csupán egy jogterület, hanem az alkotmányos identitás egyik legérzékenyebb színtere. Az ilyen típusú normák esetében a társadalmi elfogadottság kulcsfontosságú, mivel a szabályozás mélyen értékalapú kérdéseket érint (Rosenfeld, 2010).

Tyler (2006) elmélete alapján a szabályozás elfogadottsága döntően azon múlik, hogy az érintettek igazságosnak érzékelik-e a döntéshozatalt. A civil részvétel ebben az összefüggésben nem pusztán formalitás, hanem a legitimitás egyik alapfeltétele. A partnerségi modell megerősítése ezért nem konfliktusforrás, hanem a bizalmi válság kezelésének eszköze (Schmidt, 2013). A civil szervezetek szerepe ebben a térben kettős: egyrészt szakmai hozzájárulást nyújtanak, másrészt *watchdog* (ellenőrző) funkciót töltenek be (Keane, 2009). Ez különösen felértékelődik a szűkülő civil tér nemzetközi kontextusában (Carothers & Brechenmacher, 2014). A családjogi diskurzus természetéből fakadóan konfliktusos, azonban a demokratikus rendszer feladata nem a konfliktus megszüntetése, hanem annak intézményes kezelése (Waldron, 1999). A partnerségi modell ezt a célt szolgálja: biztosítja a strukturált érvelés és a társadalmi visszacsatolás terét.

5.3. A strukturális adaptáció lehetséges irányai

A vizsgálat három kulcsfontosságú beavatkozási pontot azonosít.

1. A visszacsatolási mechanizmusok formalizálása szükséges: a vélemények összegyűjtése önmagában nem elegendő, azok érdemi feldolgozását is biztosítani kell.
2. Elengedhetetlen az indokolási kötelezettség a civil javaslatok elutasítása esetén, amely az eljárási átláthatóság alapvető garanciája.
3. Állandó, tematikus konzultációs fórumok kialakítása indokolt, amelyek a párbeszédet intézményesítik.

Ezek a lépések nem a szabályozás tartalmát, hanem az eljárás minőségét érintik. A civil részvétel megerősítése így nem politikai, hanem intézményi kérdés, amely a demokrácia szívóssága szempontjából is meghatározó (Rosanvallon, 2011). A családjog értéktelített jellege miatt különösen érzékeny a polarizációra. A tét nem a konszenzus, hanem az intézményi keretek fenntartása. A szervezett részvétel lehetővé teszi az eltérő álláspontok strukturált ütköztetését, ezáltal hozzájárul a bizalmi válság mérsékléséhez (Waldron, 1999).

5.4. Következtetések: konzultáció vagy partnerség?

A fenti összevetés alapján megállapítható, hogy a magyar családjogi jogalkotás jelenlegi gyakorlata elsősorban a konzultációs modell keretei között értelmezhető, és csak korlátozott mértékben közelít a partnerségi részvétel uniós standardjaihoz. Bár a jogi keretek formálisan biztosítják a civil részvétel lehetőségét, annak tényleges mélysége és hatása nem éri el azt a szintet, amely a döntéshozatal érdemi alakítását lehetővé tenné.

A visszacsatolás hiánya, a részvétel késői szakaszokra korlátozottsága és az intézményesített párbeszéd gyengesége együttesen ahhoz vezetnek, hogy a civil részvétel inkább a látszólagos elfogadottság (legitimáció) megteremtését segíti, mintsem a valódi döntéshozatali részvételt. Ez a megállapítás összhangban áll a rendelkezésre álló empirikus vizsgálatok következtetéseivel is, amelyek a részvétel korlátozott hatékonyságát rendszerszintű sajátosságként azonosítják. (Szikra-Vajda, 2020; Gerő – Susánszky – Tóth– Kopper, 2016)

Az EU Civil Stratégia ezzel szemben olyan eljárási standardokat fogalmaz meg, amelyek a civil szervezetek korai, strukturált és kétirányú bevonását tekintik alapvető követelménynek. A hazai rendszer számára a kihívás tehát nem a normák tartalmi átalakítása, hanem az eljárási mechanizmusok fejlesztése: a konzultatív logika meghaladása és a partnerségi modell irányába történő elmozdulás.

VI. Következtetések: strukturális legitimitás és normatív tanulságok

Tanulmányom végén visszatérhetünk a kiinduló kérdéshez: az európai és a hazai jogi terek találkozása különösen élesen jelenik meg a családjog területén. A tanulmányban megfogalmazott kutatási kérdésekre adott válaszok összefoglalva egyértelmű képet rajzolnak ki. A civil részvétel a magyar jogalkotási folyamatokban formálisan több csatornán keresztül megjelenik, azonban jellemzően írásbeli véleményezésre és korlátozott hatású részvételi formákra szorítkozik. Az elemzés rámutatott arra, hogy a hazai gyakorlat elsősorban a konzultációs modell keretei között értelmezhető, és csak korlátozott mértékben közelít az uniós partnerségi standardokhoz. A részvétel hatékonyságát több strukturális tényező korlátozza, különösen a visszacsatolás hiánya, a részvétel késői szakaszokra korlátozottsága és az intézményesített párbeszéd hiányosságai.

Az elemzés megerősítette, hogy a *soft law* eszközök – így az EU Civil Stratégia – a demokratikus fejlődés hatékony katalizátorai lehetnek, még közvetlen jogharmonizáció hiányában is. A tanulmány újdonsága abban ragadható meg, hogy a civil részvétel problémáját nem pusztán normatív vagy elméleti kérdésként kezeli, hanem azt a jogalkotási gyakorlat konkrét működésével összekapcsolva, strukturális legitimitási problémaként értelmezi. E megközelítés lehetővé teszi annak kimutatását,

hogy a részvétel hiányosságai nem elszigetelt jelenségek, hanem a döntéshozatal intézményi működéséből fakadó rendszerszintű sajátosságok.

Tehát egyértelmű, hogy a hazai jogrendszer a szabályozás szintjén biztosítja ugyan a társadalmi egyeztetés lehetőségének kereteit, azonban a tényleges civil részvétel a gyakorlatban szinte csak formalitás marad. A visszacsatolás hiánya és az érdemi feldolgozás elégtelensége miatt a civil részvétel hatása korlátozott, ami az eljárási legitimitás elgyengüléséhez vezet (Nizák, 2005). Ez a hiányosság különösen a családjog területén jelent kockázatot, ahol a normák társadalmi elfogadottsága nagymértékben az azokat létrehozó eljárás korrektségétől függ. Bár az uniós stratégia természete miatt nem alkalmas közvetlen jogharmonizáció kikényszerítésére (Senden, 2004), jelentősége nem elhanyagolható. Az európai tapasztalatok azt mutatják, hogy ezek a normatív keretek hosszabb távon intézményi orientációs pontként működnek, és fokozatos alkalmazkodás útján formálják a nemzeti gyakorlatot (Zeitlin, 2016).

A kutatás egyik fő tanulsága, hogy a családjogi döntéshozatal nem redukálható technikai kodifikációs feladattá. Az átláthatóság és az inkluzív érvelési tér biztosítása a demokratikus stabilitás alapfeltétele, különösen értéktelített területeken. Az uniós partnerségi modell adaptációja ezért nem a szabályozás tartalmi átalakítását, hanem a döntéshozatali folyamat minőségének javítását jelenti. Munkám újszerűsége abban rejlik, hogy a civil részvételt nem formális eljárási akadályként, hanem a hosszú távú intézményi stabilitást biztosító erőforrásként határozza meg. E megközelítés a *soft law* eszközök szerepét is új megvilágításba helyezi: nem a szuverenitás korlátozóiként, hanem a demokratikus működés fejlődésének katalizátoraiként. A jövőbeli kutatások szempontjából különösen fontos irány az empirikus vizsgálatok erősítése, különösen annak feltárása, hogy a civil észrevételek milyen mértékben épülnek be a jogalkotási folyamatokba (Görgőy, 2019; Havasi, 2022).

Összegzésként megállapítható, hogy a családjog – mint erősen értéktelített szabályozási terület – különösen érzékeny a döntéshozatali folyamat minőségére. Az EU Civil Stratégia jelentősége ebben a kontextusban abban rejlik, hogy a részvételi standardok erősítésével hozzájárulhat a döntéshozatal szélesebb társadalmi legitimitásához.

Források

- Amnesty International. (2021). *Hungary: Dark day for LGBTI rights as homophobic and transphobic law adopted*. <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2021/06/hungary-dark-day-for-lgbti-rights-as-homophobic-and-transphobic-law-adopted/>
- Anheier, H. K. (2014). *Nonprofit organizations: Theory, management, policy* (2nd ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315851044>
- Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216–224. <https://doi.org/10.1080/01944366908977225>

- B. Erdős, M., & Knyihár, É. (2015). Pécs partnerség: Lépések a közösségi tervezés felé. *Civil Szemle*, 12(1), 25–47. https://epa.oszk.hu/01300/01306/00045/pdf/EPA01306_civil_szemle_2015_1_025-047.pdf
- Blutman, L. (2014). *Az Európai Unió joga*. HVG-ORAC.
- Bouwen, P. (2002). Corporate lobbying in the European Union: The logic of access. *Journal of European Public Policy*, 9(3), 365–390. <https://doi.org/10.1080/13501760210138796>
- Carothers, T., & Brechenmacher, S. (2014). *Closing space: Democracy and human rights support under fire*. Carnegie Endowment for International Peace. https://carnegieendowment.org/files/closing_space.pdf
- Cohen, J. L., & Arato, A. (1992). *Civil society and political theory*. MIT Press. <https://mitpress.mit.edu/9.780262531214/civil-society-and-political-theory/>
- Council of Europe, Conference of INGOs. (2016). *Civil participation in the decision-making process: Fact-finding visit to Hungary (20–22 November 2016)*. <https://rm.coe.int/report-visit-of-the-conference-of-ingos-to-hungary-final/1680728497>
- Deák, I. (2021). „A watchdog funkciót ellátó civil szervezetek működésének korlátai.” *Jogtudományi Közlöny*, 76(5), 217–227.
- Drinóczi, T. (2011). Minőségi jogalkotás és társadalmi részvétel. *Jogtudományi Közlöny*, 66(10), 469–479. https://epa.oszk.hu/00000/00007/00166/pdf/EPA00007_jogtudomanyi_kozlony_2011_10_469-479.pdf
- Edwards, M. (2004). *Civil society*. Polity Press.
- Együtt az Életért Egyesület. (n.d.). *Örökbefogadás*. <https://egyuttazeletert.hu/orokbefogadas/>
- EUMSZ. Az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata. (2012). Az Európai Unió Hivatalos Lapja, C 326, 47–390. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:12012E/TXT>
- European Commission. (2001). *European governance: A white paper* (COM(2001) 428 final). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52001DC0428>
- European Commission. (2021). *2021 Rule of Law Report: Country Chapter on the rule of law situation in Hungary* (SWD(2021) 714 final). European Commission. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52021SC0714>
- European Commission. (2025). *EU Civil Society Strategy*. <https://commission.europa.eu/>
- European Commission. (2025). EU strategy for civil society: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions (COM(2025) 790 final). Publications Office of the European Union. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52025DC0790>
- European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). (2021). *Opinion on the constitutional amendments adopted by the Hungarian Parliament in December 2020 (Opinion No. 1025/2021)*. Council of Europe. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2021\)029-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2021)029-e)
- EUSZ. Az Európai Unióról szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata. (2012). Az Európai Unió Hivatalos Lapja, C 326, 13–46. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:12012M/TXT>

- Fung, A. (2006). Varieties of participation in complex governance. *Public Administration Review*, 66(s1), 66–75. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2006.00667.x>
- Gerő, M. – Susánszky, P. – Kopper, Á. – Tóth, G. (2020). "Strategies for Survival: Human Rights Organizations' Responses to the Closing of Political Opportunity Structures in Hungary." *Politologický časopis – Czech Journal of Political Science*, 27(2), 119–139. DOI: 10.5817/PC2020-2–119.
- Gerő, M. – Susánszky, P. – Tóth, G. – Kopper, Á. (2016). „A jogvédő szervezetek változásmentesség-stratégiái.” *Civil Szemle*, 13(4), 15–27.
- Gerő, M. (2021). „Civil társadalom és emberi jogok: részvétel, mérés, mozgósítás.” *Fundamentum* 25(4), 5–22.
- Görgőy, R. (2019). Önszervező csoport szerepe a válás/szakítás feldolgozásában – Egy mélyinterjú kutatás tapasztalatai. *Civil Szemle*, 16(2), 31–52.
- Greenwood, J. (2007). *Interest representation in the European Union* (2nd ed.). Palgrave Macmillan. <https://rgu-repository.worktribe.com/output/363283/interest-representation-in-the-european-union>
- Habermas, J. (1996). *Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy* (W. Rehg, Trans.). MIT Press.
- Halmi, G. (2014). *Perspectives on global constitutionalism: The use of foreign and international law*. Eleven International Publishing.
- Háttér Társaság és Társaság a Szabadságjogokért (TASZ). (2020). *Szakmai elemzés az egyes családjogi és gyermekvédelmi tárgyú törvények módosításáról szóló T/13631. számú törvényjavaslatról*. <https://hatter.hu/hirek/civil-elemzes-az-orokbefogadasi-szabalyok-modositasarol>
- Havasi, V. (2022). Hatalomnéküliek-e a civilek a magyar illiberális demokráciában? 2010–2022 főbb történéseinek elemzése. *Civil Szemle*, 19(3), 47–74.
- Hegedűs, A. (2013). A családjogi szabályozás megújulása az új Polgári Törvénykönyvben. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica*, 76(14), 185–202.
- Jakab, A. (2016). *Az európai alkotmányosság alapjai*. HVG-ORAC.
- Keane, J. (2009). *The life and death of democracy*. W. W. Norton & Company.
- Kumm, M. (2010). The best of times and the worst of times: Between constitutional triumphalism and nostalgia. In P. Dobner & M. Loughlin (Eds.), *The twilight of constitutionalism?* (pp. 201–219). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199585007.003.0010>
- Lisszaboni Szerződés az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Közösséget létrehozó szerződés módosításáról. (2007). Az Európai Unió Hivatalos Lapja, C 306, 1–271. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:12007L/TXT>
- Magyarország Alaptörvénye. (2011). *Magyar Közlöny*, 43. szám.
- Nizák, P. (2005). A társadalmi egyeztetésről – A nemzeti fejlesztési terv kapcsán. *Civil Szemle*, 2(4), 91–101.
- Pateman, C. (1970). *Participation and democratic theory*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511720444>

- Petri, G. – Hruskó, E. (2023). „A fogyatékosügyi mozgalom részvétele a szakpolitikákban 1998 óta Magyarországon.” *Szociológiai Szemle*, 33(4), 24–49. DOI: 10.51624/SzocSzemle.2023.4.2.
- Péterfi, F. (2015). Közösségi tervezéssel a városok-városrészek megújulásáért. *Civil Szemle*, 12(2), 39–55.
- Rixer, Á. (2013). A civil szervezetek program- és jogalkotásban való részvételének egyes kérdései Magyarországon. *Debreceni Jogi Műhely*, 10(4), 10–26.
<https://doi.org/10.24169/DJM/2013/4/2>
- Rosanvallon, P. (2011). *Democratic legitimacy: Impartiality, reflexivity, proximity*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8675.2011.00631.x>
- Rosenfeld, M. (2010). The identity of the constitutional subject: Selfhood, citizenship, culture, and community. *Cardozo Law Review*, 32, 1049–1109.
- Sárközy, T. (2012). *A magyar jogalkotás rendszere*. HVG-ORAC.
- Sasvári, N. (2015). Hogyan segíti a részvételt az Európai Polgári Kezdeményezés? *Civil Szemle*, 12(1), 63–77.
- Schmidt, V. A. (2013). Democracy and legitimacy in the European Union revisited: Input, output and ‘throughput’. *Political Studies*, 61(1), 2–22.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2012.00962.x>
- Senden, L. (2004). *Soft law in European Community law*. Hart Publishing.
- Smismans, S. (2003). European civil society: Shaped by discourses and institutional interests. *European Law Journal*, 9(4), 473–495. <https://doi.org/10.1111/1468-0386.00187>
- Szeibert, O. (szerk.) (2018). Család és családtagok – Jogági tükröződések. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 415 p. (ELTE Jogi Kari Tudomány, 43.)
- Szeibert, O. (2022). *Családi jog*. ELTE Eötvös Kiadó.
- Szente, Z. (2020). *A jogállamiság fogalma és gyakorlata*. Gondolat Kiadó.
- Szent-Iványi, B. – Lightfoot, S. (2016). “Determinants of Civil Society Influence: The Case of International Development and Humanitarian NGOs in the Czech Republic and Hungary.” *Comparative European Politics*, 14(6), 761–780. DOI: 10.1057/cep.2014.50.
- Szikra, D. – Vajda, R.: „Női civil stratégiák az illiberális kormányzás tükrében.” In Fejős A. – Szikra D. szerk.: Támogatás és támadás. Női civil szervezetek az illiberális demokráciában. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2020, 107–130. ISBN 978-963-418-042-5.
- Tóth, G. A. (2014). Jogállamiság és alkotmányos felelősség. *Fundamentum*, 18(2), 5–15.
- Trubek, D. M., & Trubek, L. G. (2005). Hard and soft law in the construction of social Europe: The role of the open method of coordination. *European Law Journal*, 11(3), 343–364.
<https://doi.org/10.1111/j.1468-0386.2005.00263.x>
- Tyler, T. R. (2006). *Why people obey the law*. Princeton University Press.
- Vékás, L. (2013). *A Polgári Törvénykönyv magyarázata*. HVG-ORAC.
- Waldron, J. (1999). *Law and disagreement*. Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198262138.001.0001>
- Zeitlin, J. (2016). EU experimentalist governance in times of crisis. *West European Politics*, 39(5), 1073–1094. <https://doi.org/10.1080/01402382.2016.1181873>
2010. évi CXXX. törvény a jogalkotásról. Magyar Közlöny, 2010/125. szám.

2020. évi XXX. törvény az egyes családjogi és gyermekvédelmi tárgyú törvények módosításáról. (2020). *Magyar Közlöny*, 278. szám.